

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНБАСЬКА ДЕРЖАВНА МАШИНОБУДІВНА АКАДЕМІЯ
Кафедра філософії та суспільно-політичних наук.

ЗАВДАННЯ ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ЗДОБУВАЧІВ
з навчальної дисципліни
«ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ УКРАЇНИ»

рівень вищої освіти	перший (бакалаврський)
спеціальність	052 «Політологія»
назва освітньої програми	Політологія
статус	вибіркова

Краматорськ
ДДМА

Завдання до самостійної роботи з навчальної дисципліни «Історія філософії України» для підготовки фахівців за першим (бакалаврським) рівнем вищої освіти, для спеціальності 052 «Політологія», освітня програма «Політологія».

Розробник:

_____ О. П. Кваша, канд. політ. наук, доцент.

Погоджено з групою забезпечення освітньої програми:

Керівник групи забезпечення:

_____ О. П. Кваша, канд. політ. наук

Розглянуто і затверджено на засіданні кафедри філософії та соціально-політичних наук, протокол №   від   202

В. о. завідувача кафедри:

_____ Є. В. Болотіна, канд. філос. наук, доцент

Організація самостійної та індивідуальної роботи здобувачів

Методологія організації самостійної та індивідуальної роботи за кредитно-модульною технологією передбачає переорієнтацію із лекційно-інформативної на індивідуально-диференційовану, особисто-орієнтовану форму та на організацію самоосвіти студента. За таких умов, викладач має стати каталізатором ідей, забезпечити професійну самореалізацію особистості і формування її кваліфікаційного рівня.

За Болонською угодою навчальний час самостійної і індивідуальної роботи регламентується і повинен становити не менше ніж 50 % загального обсягу трудомісткості навчання.

Самостійна та індивідуальна робота студентів – це форма навчального процесу у ВНЗ, що є основним засобом оволодіння навчальним матеріалом у час, вільний від обов'язкових навчальних занять.

Завдання самостійної роботи у вищому навчальному закладі – навчити студентів: творчо і самостійно працювати; планувати особисту стратегію навчання; раціонально організовувати свій час; працювати з комп'ютером; опрацьовувати літературні джерела; виконувати дослідницьку роботу; аналізувати та інтерпретувати результати наукових досліджень тощо.

Самостійна робота дозволяє студентам ефективно відпрацьовувати професійні вміння та навички. Така робота повинна бути індивідуальною із врахуванням рівня творчих можливостей студентів, їх навчальних здобутків, інтересів, потреб, навчальної активності.

Індивідуальна робота пов'язана з урахуванням їхніх індивідуальних відмінностей, таких як характер протікання процесів мислення, рівень знань і вмінь, працездатність, рівень пізнавальної і практичної самостійності, рівень вольового розвитку.

Індивідуальна робота передбачає створення умов для розкриття індивідуальних творчих здібностей студентів. Студент може виконувати індивідуальну роботу як під керівництвом викладача, так і самостійно, у поза аудиторний час за окремим графіком з урахуванням особистих потреб і можливостей. Особливо актуально це питання стоїть зараз, коли студенти інколи змушені відволікатися від навчального процесу – вони працюють, заробляють кошти на навчання, допомагають близьким.

Індивідуальна робота студента передбачає такі форми:

- індивідуальні навчально-дослідні завдання;
- консультації;
- підготовка та написання рефератів та есе;
- анотації прочитаної додаткової літератури;
- виконання презентацій;
- підготовка та написання наукових доповідей і публікацій.

Тематика, методичні рекомендації та завдання для перевірки знань самостійної роботи здобувачів з дисципліни Історія філософії України

Тема 1. Філософська думка Київської Русі

Методичні рекомендації: Найдавніші (дохристиянські) пласти духовності українського народу відомі недостатньо, адже пам'ятки духовної культури цієї доби були переважно знищені після 988 р. як такі, що суперечили новим християнським цінностям. Незважаючи на це, сьогодні є всі підстави говорити, що і після прийняття християнства в Київській Русі існувала традиційна для давніх слов'ян міфологічна культура язичницької доби. Вона була основою, на якій спочатку розвивалось язичництво, а згодом – християнство. Міфологічний світогляд цього періоду мав синкретичний характер, тобто був конгломератом пантеїстичних ідей з елементами анімізму, тотемізму, фетишизму, магії, рільничих культів тощо.

Передумовою початкового етапу розвитку духовної культури українського народу були трипільська культура, іраномовні культури киммерійців, скіфів, сарматів, праслов'янська культура, тюркська культура аварів, хазарів, печенігів і половців тощо. Звідси – найхарактерніші ознаки оригінальної духовної культури, які згодом стали відрізняти український народ серед інших народів.

До таких характерних ознак належать, по-перше, «поліфонізм» (вплив різних культур), по-друге, антеїзм (домінування ідеї про нерозривну єдність людини й природи), по-третє, кордоцентризм (як певна світоглядна орієнтація на внутрішній світ людини). Вказані ознаки згодом були доповнені екзистенційними ідеями (цінністю свободи й свободи волевиявлення), що загалом стали основними рисами української філософської думки.

Якісно нового змісту філософська думка набула в добу Київської Русі, особливо після введення на її території християнства (X ст.), у процесі християнізації духовного життя (у результаті вирішення суперечностей між слов'янським язичництвом і запровадженою християнською культурою). Філософія в цей період ще не виокремилася як специфічна форма духовної культури, вона була включена в єдиний культурний комплекс української духовності, що складався зі сукупності релігійних (богословських), філософських, етичних та естетичних ідей. Духовним джерелом філософської думки того часу стала антична спадщина і патристика (твори отців церкви – Іоана Златоуста, Григорія Ніського, Василя Великого, Григорія Богослова, та ін.). Крім перекладу книг релігійної тематики, античних, візантійських, болгарських авторів, творів отців церкви та їх тлумачень, з'являються і твори мислителів Київської Русі. Серед них потрібно назвати: «Слово про Закон і Благодать» Київського митрополита Іларіона, проповіді Кирила Туровського, «Послання пресвітеру Фомі» Климентя Смолятича, «Повчання» Володимира Мономаха, «Слово о полку Ігоревім», «Повість временних літ» та ін. Домінуюча релігійна проблематика в творах православних богословів отримувала філософську інтерпретацію. До основних проблем належали питання про буття Бога, взаємовідносини між церквою й княжою владою, про добро та зло як протиставлення Бога й сатани.

Провідне місце за своїм світоглядним і філософським значенням належить твору київського митрополита Іларіона «Слово про Закон і Благодать», написаного в період князівства Ярослава Мудрого, відомого своїми культурними і просвітницькими починаннями. Цей твір водночас є пам'яткою красномовної культури, публіцистики, моральної проповіді. Він складається з трьох частин, в яких зіставляються Закон і Благодать, описується поширення християнства на Русі і висловлюється подяка князю та його сину Ярославу. Перша частина є своєрідним «Філософсько-історичним вступом», що витлумачує смисл світової історії.

Певне значення мала і діяльність Климентя Смолятича (XII ст.) – другого митрополита русичів, який першим був названий філософом, який апелював до античної мудрості.

Златоустом, що прославив себе красномовністю, називали в Київській Русі Кирила Туровського (близько 1130-1182), єпископа з Турова, проповіді якого звернені до людини і характеризуються яскравістю стилю й мови, символічністю й оригінальністю думки. Його знаменита притча про сліпого й кульгавого розкриває ідею єдності морально чистої душі та

здорового людського тіла. Сліпець і кульгавий – це алегоричне тлумачення людських вад душі й тіла, які, об'єднуючись, творять зло.

Релігійна філософія своїм домінуючим принципом вважала можливість отримання знання через софістичну мудрість. Софістичність стала визначальною особливістю української філософської думки. «Софія – мудрість» – сутність Бога, «душа світу», водночас вона вважалася першопричиною інтеграції світу, людини й Бога. Отримання особистістю «софійного» знання ставало одночасно й пізнанням Бога. Саме таке подвійне розуміння призвело до виникнення екзистенційно «софійного» спрямування релігійно-філософських систем Київської Русі. Мудрість і любов до мудрості визнавалися не лише знанням, вони були пізнанням Бога, який є сутністю речей, предметів та явищ оточуючого світу, зокрема й людей, сенсом і метою їхнього існування. Любов до мудрості спрямована не просто на розуміння оточуючого світу, а й практичне оволодіння ним завдяки божественній мудрості «Софії».

Органом розуміння (віддзеркалення) зовнішнього світу, згідно з давньоукраїнською міфологічно-релігійною культурою, є серце. Тільки завдяки йому можна отримати істину життя. Серце – це точка, в якій поєднуються думки, воля та віра, воно стає інструментом прогнозування результатів матеріальної або духовної діяльності людини. Почуття серця вважалось критерієм істини в процесі розуміння оточуючого світу. Тому є всі підстави говорити, що кордоцентризм, як світоглядна позиція, набув подальшого розвитку у філософській думці Київської Русі.

Розвиток філософської думки Київської доби завершується пильною увагою до людини, закладанням підвалин гуманістичної традиції. Це знайшло відображення в «Повчанні» Володимира Мономаха та культурі Діви Марії як захисниці конкретної людини, що, напевно, сягає своїм корінням у міфологічні образи Березини або Великої Богині.

Своєрідність розвитку філософської думки українського народу в цей період значною мірою визначалася типом філософствування, який склався ще за часів Київської Русі. Падіння Києва та розпад руських земель на окремі князівства (середина XIII ст.) змінили соціокультурну ситуацію, що позначилося на характері тенденцій та явищ українського Передвідродження XIII-XV ст. З середини XIII ст. твори світського характеру, зокрема Галицько-Волинський літопис, органічно вписуються у церковно-богословський за своїм змістом розвиток вітчизняної духовної культури. Реформаційні рухи, характерні для Західної Європи XIV ст., проникають в Україну, що певною мірою спричинило поширення богохульства, вчення, яке не визнавало авторитет офіційної церкви. Останні не визнавали офіційних догм, церковних обрядів тощо.

Наприкінці XIV – на початку XV ст. спостерігається пошквалення культурного та духовного життя України. Зростання кількості перекладних творів супроводжується виданням таких пам'яток вітчизняного книжного мистецтва, як «Льствица» (1443), «Златоструй» (1474). Крім того, здійснюються дві редакції «Киево-Печерського патерика». Поява творів західноєвропейських літератур сприяла поширенню в Україні різноманітних учень раціоналістичного характеру, зокрема лютеранства та кальвінізму.

Отже, філософія Київської доби мала християнський характер, у ній переважали ідеї визнання Бога як найвищої першопричини, а існування оточуючого світу – як результату його творіння. В основі розуміння сутності людського існування, діяльності й вчинків переважала етична проблематика. Суспільство розглядалося крізь призму вічного конфлікту добра й зла. За часів Київської Русі виникають перші спроби осмислення історії та її сенсу, долі та призначення батьківщини, ролі християнства в історії, співвідношення необхідності («закону») та свободи («благодаті»).

Запитання та завдання для перевірки знань

1. У чому полягає специфіка такої форми світогляду як міф (у порівнянні з філософським світоглядом)?
2. Проаналізуйте загальні риси давньослов'янської міфології.
3. У чому полягали соціокультурні передумови виникнення та розвитку філософської думки Київської Русі?
4. Як розуміли філософію киеворуські мислителі? Порівняйте філософську думку Київської Русі та ранню західноєвропейську схоластику.
5. У чому полягають онтологічні та натурфілософські уявлення давніх слов'ян?

6. Погляди киеворуських мислителів на проблему пізнання.
7. Які уявлення про людину та сенс її буття були поширені у Київській Русі?
8. Проаналізуйте етичні та естетичні погляди. Чи є вони пов'язаними між собою? Обґрунтуйте відповідь, спираючись на тексти киеворуських мислителів.
9. Уявлення про історію та суспільство давньоруських мислителів.

Література : 1, 4, 6, 8, 9, 10, 14, 15

Тема 2. Гуманістичні та реформаційні ідеї у філософській думці України (кінець XV – початок XVII ст.)

Методичні рекомендації: Філософська думка України цього періоду все більше набуває рис ренесансного гуманізму, що знайшло своє вираження у формуванні історичної самосвідомості українського народу, розвитку ідеалу гуманістичного патріотизму. Родоначальниками гуманістичної культури в Україні XV-XVI ст. вважають Юрія Дрогобича, Павла Русина із Кросна, Лукаша з Нового Міста, Станіслава Оріховського. Основними в їх творчості були проблеми людини, сенсу людського життя, місця людського розуму у підготовці особистістю свого майбутнього. Показово, що в концепціях реформаторів не розум слугує вірі, а віра послуговується розуму, перетворюючись таким чином на вихідний пункт для розбудови нової моральності зокрема і принципів соціальних відносин загалом. Отже, готується підґрунтя для секуляризації духовної культури. З кінця XVI ст. в Україні значно поживляється культурне життя, змінюються зв'язки з Західною Європою. Поширюється релігійна боротьба: спочатку з протестантським рухом, а пізніше – католицизмом. З боку православ'я опір чинять так звані братські організації, теологічні школи, найвпливовішими з них були Острозька і Київська. Саме в Острозькому освітньому осередку головна увага приділялася розвитку реформаційних ідей. Тут працювали такі визначні представники української культури, як Герасим Смотрицький, Христофор Філарет, Христофор Бронський, Дем'ян Наливайко, Іван Вишенський, Мелетій Смотрицький та ін. Праця цих діячів вітчизняної культури сприяла оновленню православної релігії, поширенню філософських ідей ренесансно-гуманістичного змісту, які спрямовувалися проти католицької релігійно-філософської доктрини, сприяли боротьбі проти національного та соціального поневолення.

Занепад Острозької школи, де почав працювати єзуїтський колеґіум (1624), значною мірою зумовив зростання ролі діячів братського руху в поширенні ідей гуманізму та реформації. Саме братства закладали основу професійної філософії в Україні.

Найвпливовішим осередком братського руху став Львів. Викладачами цієї школи були Лаврентій і Стефан Зизанії, Кирило Транквіліон-Ставровецький, Йов Борецький та ін. У Київській братській школі звільняли освіту від опіки церкви Касіян Сакович, Мелетій Смотрицький, Фома Євлевич та ін. Не заперечуючи віру взагалі, братства поширюють патристичну літературу грековізантійських авторів, вважаючи, що істина повністю викладена у Священному Писанні та в творах отців церкви. Все нове – це вигадки католиків, збочення.

Запитання та завдання для перевірки знань

1. В яких історичних, політичних, економічних умовах розвивалася духовна культура України у XIII - XVст.?
2. Проаналізуйте філософські ідеї у духовній культурі України XIII –XVст. Чи є щось спільне між еретичними поглядами та філософією взагалі?
3. В яких соціокультурних умовах виникає філософія українського Відродження?
4. У чому полягає специфіка періодів у розвитку гуманістичних та реформаційних ідей на Україні у XV - XVIIст.?
5. Що є спільного та відмінного між українським Відродженням та західноєвропейським Відродженням?
6. Що спільного між українським реформаційним рухом та західноєвропейською Реформацією? Що відмінного?
7. Порівняйте погляди на державу Н.Макіавеллі та Ст. Оріховського.

8. Які ідеї, що були поширені в античній філософії та у філософській думці Київської Русі, набули подальшого розвитку в творах українських гуманістів?

Література : 1, 3, 4, 6, 8, 9, 10, 14

Тема 3. Філософія в Києво-Могилянській академії XVII – XVIII ст.

Методичні рекомендації: Київська братська школа під керівництвом П.Могили стає вищим навчальним закладом (1632 р.), а пізніше набуває статусу Академії. У діяльності Києво-Могилянської академії вирізняють два етапи. Перший етап охоплює час від заснування до кінця XVII ст. Це був період відмежування філософії від теології, від суто богословських проблем. Під впливом схоластичної західної традиції вперше привертається увага до формальної логіки, як способу філософування. Література європейського Відродження дала поштовх для розробки натурфілософської традиції пантеїзму. Патристична спадщина та ідеї ренесансного гуманізму сприяли розвитку морально-етичної проблематики, в якій людина мислилася як «мікрокосм» у «макрокосмі» Всесвіту. Другий етап – XVIII ст. – позначений впливом західноєвропейської філософії Нового часу і раннього Просвітництва. Натурфілософія, теорія пізнання, логіка стають основними проблемами в курсах професорів Києво-Могилянської академії. Утверджується ідеал самодостатності природи, що розвивається за власними законами (деїзм), особливий інтерес привертають гносеологічні проблеми природознавства. Поняття матерії, руху, простору і часу розглядаються тут з позиції механістичної концепції.

Тривалий час академія була осередком професійної діяльності в галузі науки та філософії не тільки в Україні, вона задовольняла освітні потреби Росії, Білорусії. У процесі вивчення матеріалів про діяльність академії зверніть увагу на термін и навчання, структуру гуманітарної підготовки, джерела, які вивчали студенти. Особливе значення мало вивчення мов, що відкривало доступ до ознайомлення мовою оригіналу праць грецьких, римських авторів. Найпопулярнішим предметом серед студентів була риторика, яка формувала високу культуру логічного мислення. Філософія вивчалась 2-3 роки, причому професори використовували в своїх лекціях ідеї найвидатніших мислителів як античності, Середньовіччя, так і Нового часу. Релігійне спрямування у викладенні курсів академії поєднувалося, разом з тим, з критикою середньовічної схоластики і з певними елементами вільнодумства. Етико-гуманістична проблематика (проблеми сутності людини, місця її у Всесвіті, сенсу людського існування, проблема свободи волі, блага і щастя, питання людської доброчинності), розроблялася з позиції гуманізму. Релігійної толерантності та демократизму. Завдання академії полягало в тому, щоб збагатити вихідців з різних земель України знаннями, а потім розіслати їх по всіх куточках країни, щоб вони поширювали знання, використовували мистецькі навички, спосіб мислення і впроваджували їх у життя. Серед діячів академії XVII-XVIII ст. провідне місце в розвитку філософської думки посідали Й. Кононович-Горбацький, І. Гізель, І. Галятовсь кий. С. Яворський, Г. Бужинський, Ф. Прокопович, Л. Барановсь кий та ін.

Феофан Прокопович (1677-1736) – це один з найбільш яскравих діячів академії, професор і ректор, діяльність якого в академії позначилась на рівні організації й викладання більшості предметів. І хоч за своїми поглядами він був ідеалістом релігійного гатунку, проте велику увагу приділяв природознавству, математиці, викладав ідеї, які не збігались з християнським віровченням.

Прокопович зближує і ототожнює Бога з природою. «Під природою, – пише він у філософському курсі «Натурфілософія», – розумію Бога». Повне визначення природи збігається з Богом, природними речами, в яких він неодмінно існує і в яких він є. З цього випливає, що це визначення стосується не тільки природи, але, зрозуміло, й матерії та форми. Прокопович стверджує, що ні матерія, ні форма, взяті окремо, не є тілом або субстанцією. Тільки поєднуючись, вони утворюють тіло, яке є їх єдністю, завершеністю. Реально матерія і форма існують лише в цій єдності, а її поділ можливий тільки в абстракції. Ці погляди, які поділяли інші професори, протистояли поглядам томістів і були близькими до позицій філософів епохи Відродження.

Цікаві суспільно-політичні та етичні погляди мислителя, зокрема його ідеї про людське щастя, яке досягається лише із задоволенням духовних і тілесних потреб людини. В основі етичної концепції – розуміння людини як вершини макрокосму. Розвиваючи гуманістичні ідеї, Прокопович звеличував і реабілітував у людині те, що принижувалось середньовічним теологічним світоглядом: свободу людського розуму, красу тіла і почуттів. Він заперечував, що тіло людини є лише джерелом гріха і зла, оскільки від природи воно добре і прекрасне.

Запитання та завдання для перевірки знань

1. Які соціокультурні умови вплинули на розвиток ідей Просвітництва у Києво-Могилянській Академії?
2. Чи поділяли діячі Академії концепцію “двох істин”?
3. Онтологічні погляди діячів Академії. Проаналізуйте поняття “матерія”, “рух”, “простір”, “час”. Чи мали вплив антична філософія та філософія Нового часу на онтологічні погляди вчених Академії?
4. Якими були гносеологічні погляди діячів Академії?
5. Етичні орієнтири мислителів Академії: які вони та як на них вплинула антична філософія?
6. Погляди вчених Академії на державу, її походження та відносини з церквою. Чи є щось спільне між цими поглядами та поглядами французьких просвітників?

Література : 1, 3, 4, 6, 8, 9, 10, 11, 13, 14

Тема 4. Філософія Григорія Сковороди

Методичні рекомендації: Творчість Г. Сковороди (1722-1794) – видатного філософа, поета, просвітителя, гуманіста, мандрівника, поета, посідає особливе місце в історії української філософії. Ще за його життя про нього склали легенди як про українського Сократа. Здобувши початкову освіту, вступив до Києво-Могилянської академії (навчання в якій переривав тричі), певний час пробув у двірській капелі, у Петербурзі, мандрував по країнах Західної Європи, знав мови, вивчав філософію, був знавцем античної та патристичної літератури. Шляхом життя Сковороди було вчителювання, став народним вчителем у найглибшому значенні цього слова. Не будучи ченцем, він стає носієм кращих якостей чернецтва. Абсолютна злиденність і безпритульність, моральна чистота, любов до людей, простота у всьому, життя в Богові – це був життєвий шлях Сковороди. На його могилі написано: «Світ ловив мене, та не спіймав». Любов до Бога стала основою його існування і творчості.

У своїх творах Сковорода стверджує, що людина невіддільна від природи, схожа з нею за своєю натурою, а тому пізнання людини є водночас і пізнанням природи. Він розробив вчення про людину, щастя і мораль, принцип так званої «спорідненої» («сродної») праці, найповнішого розкриття здібностей людини; узагальнив думки про духовний світ (світ символів), загальний ідеал життя.

На думку Сковороди, Бог і природа – єдине ціле. Це дві натури одного Всесвіту. Матеріальне змінюється, людина сприймає його органами відчуттів. Сама по собі фізична натура – «мертва стихія», вона піддається руйнуванню і переходить з одного стану в інший. Таким чином, Сковорода близько підходить до поняття про незнищенність матерії, неперервність її руху. Незважаючи на суттєві матеріалістичні та діалектичні моменти світогляду мислителя, його філософію не можна тлумачити однозначно як матеріалістичну. Пантеїзм доповнюється своєрідним поглядом на реальність навколишнього світу, його предмети і явища. Явища – це видима тлінь, «одяг», який постійно змінюється і оновлюється, за ним ніби ховається сутність, яку він називає вічністю. Визнаючи мінливість зовнішньої природи, мислитель утверджував ідею вічності внутрішньої натури, яку ототожнював з Богом як початком і причиною, що все є закономірність розвитку всього суцього. Тут у дусі неоплатонізму розкрито співвідношення духовного і матеріального.

Вивчення праць Сковороди дає можливість зрозуміти, що в центрі його світогляду перебуває людина, її духовний світ, її щастя. Багато наук вивчає природу і приносить користь людям для задоволення їхніх тілесних потреб, але не тілесне, не матеріальне є головним у світі і в родині. Тому науки про матеріальний світ навчають головного – як бути щасливим. Хто хоче бути щасливим, той насамперед повинен пізнати самого себе, тобто внутрішню сутність, свою духовність або своє серце. Людина, яка не пізнала себе, не може обрати відповідно до своєї природи сферу діяльності, отже, не може бути щасливою. Власна ж природа людини не вибирається, вона – від Бога. Отже, у кожної людини своя природа, яку не можна змінити, її можна лише пізнати і обрати такий життєвий шлях, який співзвучний її серцю, тобто внутрішньому духовному світу. Звідси вчення Сковороди про «сродну» працю, його інтерес до вчення тих філософів, в яких етика має велике значення.

«Філософія серця», вчення про «сродну» працю, безумовно, мали риси утопічного характеру. Годі й думати про те, що проста людина вільно обирала вид професійних занять, які приносили б їй радість, задоволення і натхнення. Кріпацтво і «сродна» праця – несумісні. Сковорода бачив, що в суспільстві панують гноблення людини, несправедливість, що керівною, рушійною силою людських вчинків є матеріальний інтерес, гонитва за наживою. Цінять не того, хто живе за правдою і совістю, а того, хто обдурює, займається шахрайством, як кажуть, «вміє жити».

Але саме ці ідеї Сковороди розкривають гуманізм його поглядів, їх непересічний характер, їх життєву силу і значення для сьогодення.

Треба звернути увагу на ставлення Сковороди до Біблії, так званого світу символів. Вивчення цього аспекту творчої спадщини великого українського мислителя – важливий фактор при оцінюванні його життєвого шляху та розумінні поглядів.

Запитання та завдання для перевірки знань

1. Чи можна стверджувати, що Г. Сковорода продовжив традиції Просвітництва?
2. Яку роль відіграє у філософії Г. Сковороди принцип самопізнання?
3. Особливості онтологічних поглядів Г. Сковороди.
4. Як на Вашу думку, чи мали вплив на філософію Г. Сковороди погляди Платона, неоплатоників та представників патристики? Обґрунтуйте відповідь.
5. Чому Г. Сковороду називають українським Сократом?
6. У чому, з точки зору Г. Сковороди, полягає людське щастя?
7. Порівняйте етичні погляди Епікура та Г. Сковороди.
8. Які філософські ідеї мислителів Київської Русі знайшли свій розвиток у працях Г. Сковороди?

Література : 2, 3, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 15.

Тема 5. Філософія українського просвітництва і романтизму

Методичні рекомендації: Особливу роль у філософії цього періоду набуває соціально-філософська проблематика, зокрема проблема співвідношення особистості і суспільства, людини і нації. Не менше значення у цей час має і екзистенціально-антропологічна проблематика. Духовну атмосферу України даного періоду обумовили дві впливові європейські культурні традиції – просвітництво і романтизм, причому саме романтична течія стала домінуючою, оскільки вона найбільше відповідала самій сутності української духовності. Романтизм став своєрідним антипросвітницьким рухом, пов'язаним з розчаруванням в історичному прогресі, у можливостях розуму і науки. Світ виявився непідвладним розуму, а соціальна дійсність – ворожою природі людини, її особистій свободі. У пошуку виходу романтизм звертається до народної традиції, до колективної мудрості народу, до історичного минулого нації як орієнтира для сучасності. Ідея національного розвитку бере свій початок в межах культури романтизму. З XIX ст.

«філософія національної ідеї» стає не менш значною традицією в Україні, ніж «філософія серця». У філософії періоду романтизму переосмислюється образ людини і природи. Просвітницькому уявленню про природу, як складному механізму, протиставляється образ природи як одухотвореного, живого цілого. У природі вбачається джерело творчого натхнення, вона починає розглядатися крізь призму людських переживань і настроїв. У розкритті таємниць природи і людської душі віддається перевага не розуму, а почуттям, художній уяві, підсвідомим виявам людської душі, які вкорінені, зокрема, в народному дусі, його мудрості і творчості.

Романтична традиція відкриває в людині глибинні суперечності і божественного і демонічного, звертає увагу не тільки на розумність і доброту як «природні» властивості людини, але й на темні, ірраціональні сторони її душі. Романтизму притаманна ідея неповторності і надзвичайної цінності особистості (антропоцентризм). Романтичне світобачення є усвідомленням розладу між ідеалом і дійсністю і, разом з тим, – всеохоплюючою жадобою оновлення і досконалості, прагнення здійснити ідеал.

Підводячи короткі підсумки висловленого, можна стверджувати, що, знайшовши для себе сприятливий ґрунт на теренах України, переломившись через специфічні особливості її соціокультурного буття, романтизм сприяв становленню нової української літератури, пробудженню національної самосвідомості українського народу, виявленню його національної ідентичності, виробленню історіософських, соціально-політичних значущих концепцій та ідей, орієнтованих на збереження народної пам'яті, мови, культури, захист їх окремоті та подальший розвиток відповідно до нових історичних реалій.

Романтичні ідеї найбільше виражені в творчості М. Гоголя, П. Куліша, Т. Шевченка, М. Костомарова, П. Юркевича, Д. Донцова та ін.

Т.Г. Шевченко (1814-1861) – видатний український поет, художник, мислитель, революційний демократ, творчість якого має величезне значення для становлення і розвитку духовності українського народу. У творах великого Кобзаря простежується еволюція його поглядів. Поетична творчість Шевченка відображала думи і сподівання українського народу. Протягом усього свого життя він був непримиреним противником царизму, національного і соціального гноблення, рішуче відстоював почуття національної гідності, боровся за національну свободу. Поет високо цінував волелюбний дух українського народу, уособленням якого вважав Запорізьку Січ. Ідея свободи – центральна в його творчості.

Одним з представників просвітницької течії, якому належить значний внесок в історію філософської думки України, став М. Драгоманов (1841-1895) – мислитель і громадський діяч, історик і публіцист. Остаточо світогляд Драгоманова сформувався після еміграції за кордон з причин «неблагонадійності». Витоки творчості Драгоманова знаходяться саме в романтичній традиції, але згодом він розриває з романтизмом, переходить на позиції європейського позитивізму і раціоналізму, негативного ставлення до релігії, до позиції лібералізму і, за словами Д. Донцова, космополітизму. Соціологічні погляди Драгоманова базувались на визнанні головною силою суспільства людської особи. Тому критерієм прогресу суспільства він вважав покращення життя людини. Разом з тим вчений творить оригінальну соціалістичну концепцію, згідно з якою наголошує на понятті «громада». Основною формою організації суспільства проголошується вільна спілка громадян, об'єднаних спільною мовою. Народи з окремою мовою становлять нації. Звертає на себе увагу близькість поглядів Драгоманова до поглядів Прудона щодо мирної еволюції суспільства. Громадянський ідеал Драгоманова мав гуманістичний характер, відповідав ідеалам і прагненню українського народу до самостійної державності.

Запитання та завдання для перевірки знань

1. Що саме сприяло розвитку українського романтизму?
2. Визначте загальні характерні риси романтизму.
3. Зробіть порівняльний аналіз творчості німецьких та українських романтиків.
4. Що було спільного у філософських та соціально-політичних поглядах членів Кирило-Мефодіївського братства?

5. Як на Вашу думку, чому Т.Шевченко у своїх творах звертається до міфологічних образів?
6. Що таке «національна ідея»?
7. Яке значення для розвитку української філософії мав здійснений П. Лодієм переклад підручника Х. Баумейстера?
8. Якою мірою М. Гоголь дотичний до історії української культури і чи має значення творчість М. Гоголя для розвитку української філософської думки?

Література : 1, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 14.

Тема 6. Академічна філософія в Україні XIX- поч. XX ст.

Методичні рекомендації: Найбільш значним центром філософської думки середини XIX ст. стає Київська духовна академія, а пізніше Київський університет, в яких формується Київська релігійно-філософська школа. Одним із представників даної школи був професор Київського університету С. Гогоцький. Серед головних праць, досить важливими постають дослідження історії філософії Нового часу та створення «Філософського лексикону», своєїрідної енциклопедії філософських знань того часу. З філософських систем минулого мислитель надавав особливого значення системам Канта і Гегеля. Відкидаючи кантівські поступки матеріалізму і його суб'єктивізму, С. Гогоцький вбачав заслугу німецького мислителя в тому, що той створив філософію, яка відкриває шлях до зближення науки з релігією. Гегелівську філософію ставив вище за кантівську, і навіть деякі, положення ідеалістичної системи Гегеля стали провідними й у його філософській системі.

Визначним українським філософом у XIX ст. був П. Юркевич (1827-1874), професор Київської духовної академії. У творчості українського філософа, особливо в його «філософії серця», яскраво виражена специфіка українського національного світобачення. Вона є виразом душі народу, традицій його духовності. У 1860 р. опублікував статтю «З науки про людський дух», де виступив проти матеріалізму Л. Фейербаха та М. Чернишевського. Юркевича не задовольняла не тільки матеріалістична, а й ідеалістична філософія, тому критикує діалектику Гегеля. Здійснення добра можливе як акт щирої душі, щирого серця. Місце філософії серця у системі поглядів П. Юркевича визначається розумінням філософії, яка, на його переконання, спрямована на ос мислення душі. Оскільки ж душа в людині органічно пов'язана з її тілом, то, природно, постає питання про тілесний орган духовної діяльності людини. Одні вважають таким органом голову, як вмістилище мозку, інші – серце. Розв'язання проблеми, таким чином, набуває характеру розв'язання дилеми: «серце – голова».

Отже, філософські погляди Юркевича можна охарактеризувати як теологічний ідеалізм. Біблію вважав єдиним шляхом до знання. «Істину ми маємо, – говорить філософ, в біблійному вченні про серце, де зосереджується духовне життя людини».

Щодо інших представників академічної філософії, то слід зазначити, що проблеми філософії з позиції позитивізму розробляли В. Лесевич, М. Грот, О. Гіляров та ін. З одного боку, реакцією на позицію класичної філософії є започаткована О. Контом, Г. Спенсером і розвинута на початку XX ст. емпіріокритицизмом філософія позитивізму, яка виходила з переконання в тому, що все позитивне знання може бути одержане лише як здобуток окремих спеціальних наук, а тому філософія як особлива наука, що претендує на самостійне дослідження реальності, не має права на існування. Науці, твердили позитивісти, не потрібна якась філософія, що здій мається над нею. Те, що варто називати філософією, покликане здійснювати синтез наукового знання, слугувати загальним підсумком досягнень природничих та суспільних наук.

Загальна картина філософського професійного знання в Україні кінця XIX – початку XX ст. складалася із спектру філософських шкіл і напрямів, що охоплювали поле від позитивізму до релігійного екзистенціалізму. Психологізація філософії – виразна тенденція, що визначала творчий пошук представників академічної філософії, котрі творили в Україні. Характерною з цієї точки зору є позиція, яку обстоюють М. Грот та В.

Зеньківський. «Православний універсалізм» В. Зеньківського. «Особистість» як центральна категорія в системі мислителя. Дослідження філософом «психічної причинності». Ідея Бога, як «містичний досвід» людини. Поняття «церковного розуму» та світової душі. Три складові філософської системи мислителя: гносеологія, метафізика, антропологія. Цілісна філософсько-педагогічна система мислителя. Загальна концепція історії російської філософії В. Зеньківського.

Запитання та завдання для перевірки знань

1. Дайте визначення предмета філософії та її специфіки українськими філософами академічного напрямку.
2. Гносеологічні погляди представників української академічної філософії. Порівняйте гносеологічні погляди І. Канта та Г. Челпанова.
3. Наведіть приклади критики так званого вульгарного матеріалізму та позитивізму в творах філософів академічного напрямку.
4. Порівняйте погляди Г. Сковороди та П. Юркевича щодо "серця". Чи є П. Юркевич продовжувачем традицій українського кордоцентризму?

Тема 7 Філософська думка в Україні ХХ ст.

Методичні рекомендації: Проголошення Української народної республіки (1918) створило небачені раніше можливості для розвитку української науки. Протягом 1918 р. одна по одній засновувались вітчизняні наукові інституції: Державний архів, Археологічний інститут, Археологічна комісія, Академія наук. У навчальних закладах були утворені кафедри української мови, історії, права. Усе це дозволило започаткувати на систематичних засадах гуманітарні дослідження, у тому числі – й філософського спрямування.

У цей час плідно працювали видатні діячі української науки М.Грушевський, В. Винниченко, В.Вернадський, І.Огієнко, С.Єфремов, А.Кримський та багато інших. Однак, встановлення радянської влади в Україні обірвало природний процес формування національної державності й відповідних їй духовних процесів. Значна частина вітчизняної інтелігенції була змушена емігрувати.

Всесвітнього значення набули ідеї Володимира Вернадського (1863-1945) – видатного українського природознавця, академіка, першого президента Української академії наук в 1919 – 1921рр. В.Вернадський створив принципово нове вчення про біосферу, яку він визначав як «організовану оболонку земної кори, нерозривно пов'язану із життям». Завдяки живій речовині стало можливим ефективним засвоєнням енергії Сонця, а це, у свою чергу, прискорило еволюційні процеси на Землі. У ХІХ – ХХ ст. людство перетворилось у загальнопланетну силу, дія якої співмірна із дією геологічних планетних сил. Особливого значення за сучасних умов набуло питання про моральну відповідальність вченого за наслідки своєї наукової діяльності. «Питання про моральний бік науки» самим життям поставлене на порядок денний. На думку В.Вернадського, усвідомлення цієї обставини, розуміння того, що наука може служити «для блага людства», а може стати і засобом у руках соціально небезпечних сил, «повільно й неухильно змінює наукове середовище».

Початковий період українського націоналізму, який цілком справедливо пов'язують з ім'ям відомого українського політичного діяча кінця ХІХ – початку ХХст. Миколи Міхновського. М. Міхновський є засновником модерного українського націоналістичного руху; він є першим, хто визначив засади українського націоналізму як ідеології. М. Міхновський поставив націю та національний інтерес на перше місце серед загальних соціально-політичних цінностей та інтересів. Він рішуче відстоював думку про те, що кожна нація має право на політичну незалежність, тобто має право мати власну самостійну державу. Утворення незалежної української держави М. Міхновський вважав за необхідне, бо інакше українська нація як така є неможливою.

Аналізуючи роль інтелігенції в історії розвитку української нації, М. Міхновський підкреслював, що вона неодноразово була ганебною (наприклад, полонізація інтелігенції у XVI - XVIIст. та русифікація у XVIII – XIXст.). На українську інтелігенцію покладається дуже велика відповідальність щодо процесу розвитку української національної ідеї, процесу побудови української незалежної держави.

Другий етап українського націоналізму (після першої світової війни) закономірно пов'язується з постаттю ідеолога створення Організації українських націоналістів (ОУН) Дмитра Донцова. Д. Донцову належить спроба теоретичного обґрунтування програми так званого «інтегрального націоналізму» – крайньої радикальної форми націоналізму, яку Д. Донцов у творі «Націоналізм» називає «чинним націоналізмом». Такий націоналізм спирається на думку, що нація є єдиним реальним суб'єктом історії та культури. Вона вища за сукупність індивідів та є єдиним організмом, клітинами якого є люди, підпорядковані національному духові. Особистість має підпорядковувати свій власний інтерес інтересу нації. Нація як організм має власні ознаки: єдність походження, генофонду, крові, спільна територія, державність (або її ідея), культура, традиції, почуття. Головна ж ознака – це воля до життя, до влади та експансії.

Умови існування філософії і культури в Радянській Україні визначалися атмосферою страху влади перед вільною думкою, талантом, високою майстерністю – всім, що надає людині незалежність. Українське народ розпочинає активний процес українізації, який охоплює всі сфери суспільного життя. Особливо відчутних результатів цей процес досяг у сфері культури й освіти.

Ідеологом українізації постає М. Скрипник. На думку останнього, щоб повести за собою народ, треба насамперед навчитись розмовляти з ним мовою його народу, оволодіти його культурою.

У період з 1925 по 1928 роки, розпочинається літературна дискусія, яка, беручи початок від обговорення проблем розвитку українського мистецтва, дуже швидко набуло характеру загально філософського осмислення національної ідеї. В центрі дискусії концепція, запропонована М.Хвильовим, в якій було рішуче заперечення «безперспективної вузькості» просвітительської позиції й доведення натомість точки зору так званого «романтичного вітаїзму» як «активної творчої, одухотворено відроджуваної форми світовідчуття».

Пожвавлення філософського життя в Радянській Україні відбувається завдяки активній діяльності талановитого філософа П. Копніна (1922-1971 рр.). В Україну він приїжджає у 1958 р. З 1962 по 1968 р. був директором Інституту філософії АН України. Наукові інтереси П. Копніна зосереджуються навколо дослідження проблем логіки, теорії пізнання, методології науки, які є основою наукових пошуків створеної вченим київської школи «логіки наукового пізнання». Спираючись на апарат сучасної формальної логіки та на культурознавчий матеріал, вчені досліджують такі складові наукового пізнання, як наукова проблема, науковий факт, наукова абстракція, наукова ідея, світогляд тощо. Іншим спрямуванням, що активізується в цей час, є історико-філософські дослідження. Насамперед це спадщина німецької класичної філософії, здобутки зарубіжної філософії XX ст. та питання історії філософії України.

Прагнення до об'єктивного висвітлення історії філософської думки в Україні намітилось за часів «потепління», закріпившись в 70-х роках, і продовжується в наші дні. Так, науковцями відділення історії філософії Інституту філософії НАН України та Західного наукового центру були дешифровані з латинської мови тексти лекцій професорів Києво-Могилянської академії. З друку вийшло ряд праць, присвячених творчості відомих українських мислителів (В.С. Горський, С.В. Бондарь, М.В. Кашуба, В.М. Нічик, Я.М. Стратій). Видано твори Ф. Прокоповича, Г. Кониського, пам'ят ки братських шкіл. Значну роль в даному напрямі проводить журнал «Філософська і соціологічна думка», на сторінках якого зростає кількість публікацій з історії філософської думки в Україні, серед яких слід відзначити праці В.С. Горського, В.М. Нічик, М.В. Поповича, С.Б. Кримського, Я.М. Стратій, Ю.В. Кушакова. У Київському університеті під керівництвом С.Ю. Русина працює кафедра історії філософії і культури України.

Запитання та завдання для перевірки знань

1. У чому полягали погляди М. Міхновського на боротьбу за національне визволення українського народу?
2. Схарактеризуйте теорію «інтегрального націоналізму» Д. Донцова.
3. Якою, з точки зору Д. Донцова, повинна бути національна еліта, або правляча каста?
4. Які суперечності існували в поглядах Д. Донцова? Наскільки, з Вашої точки зору, був виправданим його «недемократизм»?
5. Порівняйте націоналізм Д. Донцова та М. Міхновського. Чому, на Вашу думку, розрізнялися їхні погляди? Чиї погляди Ви вважаєте такими, що відповідають сучасним умовам? Які ідеї є гідними втілення у життя сьогодні?
6. У чому полягають погляди Б. Кістяківського на державу?
7. Аналізуючи творчий доробок М. Грушевського, з'ясуйте основні ідеї його концепції історії українського народу.
8. Схарактеризуйте погляди В. Винниченка на відродження української нації.
9. У чому полягають основні тези філософської теорії «конкордизму» В. Винниченка? Чи згодні Ви з цими тезами?
10. Основні положення вчення В. Вернадського про ноосферу.
11. У чому вбачав Д. Чижевський специфіку української філософії? Чи згодні Ви з його поглядами?
12. Схарактеризуйте погляди В. Липинського щодо української держави. Чому ідеалом української держави В. Липинський вважав монархічне правління?
13. У чому полягали особливості українського відродження 20-х років?
14. Схарактеризуйте основні напрямки філософських досліджень в Україні у 60 - 90-ті роки.

Література : 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 14.

Теми рефератів, доповідей та презентацій

1. Формування релігійного світогляду українців дохристиянської доби.
2. Філософські засади української міфології.
3. Філософські ідеї в культурі Київської Русі.
4. Історичні джерела формування філософської культури Київської Русі.
5. Київські книжники та їх роль у формуванні філософської думки.
6. Ідеал мудрості в киеворуській культурі.
7. Становлення раннього гуманізму в Україні (XV – перша пол. XVI ст.).
8. Гуманістичні ідеї П. Русина і Лукаша з Нового Міста.
9. Ідеї громадянського гуманізму в творчості Ст. Оріховського -Роксолана.
10. Ідеї гуманізму і реформації в братських школах.
11. Розвиток реформаційних і гуманістичних ідей в Острозькому культурно-просвітницькому центрі.
12. Проблема людини, віри, церкви, моралі у творчості І. Вишенського.
13. Відродження, гуманізм та Реформація як історичні феномени.
14. Уявлення про філософію та теорію пізнання у працях вчених Києво-Могилянської академії.
15. Проблеми натурфілософії у філософських курсах вчених Києво-Могилянської академії.
16. Петро Могила як реформатор філософської освіти в Києві.
17. Проблема матерії у філософських курсах професорів Києво-Могилянської академії.
18. Соціально-політичні погляди Києво-могилянців.
19. Уявлення про філософію та теорію пізнання у працях вчених Києво-Могилянської академії.
20. Концепція самопізнання Г. Сковороди.
21. Проблема щастя і сенсу життя в творчості Г. Сковороди.
22. Роль серця в етиці Г. Сковороди.
23. Платонізм та стоїцизм як засади творчості Григорія Сковороди.
24. Проблема нерівної рівності у творчості Григорія Сковороди.
25. Соціально-філософські погляди кирило-мефодіївців.
26. Зміст «Хутірної філософії» П. Куліша.
27. Характеристика політичної філософії М. Драгоманова.
28. Основні риси Просвітництва в Україні.
29. Розвиток філософського мислення в Київському університеті.
30. Соціально-філософські погляди І. Франка, його натуралістично-позитивістська і соціалістична позиція.
31. Міфологічно-атеїстична ідея єдності людини і природи в творах Л. Українки.

32. Соціальна філософія Михайла Драгоманова.
33. Філософсько-соціальні витоки історіософії М. Грушевського.
34. Соціально-політичні та філософські погляди В. Вернадського.
35. Ідеї монархізму в творчості В'ячеслава Липинського.
36. Культурницький націоналізм Володимира Винниченка.
37. Міфологія нації у творчості Д. Донцова.
38. Історіософія Михайло Грушевського.
39. Вчення В. Вернадського про ноосферу.
40. Микола Хвильовий: історіософська концепція розвитку культури.

Рекомендована література

1. Білодід Ю. М. Філософія. Український світоглядний акцент : навч. посібник. К. : Кондор, 2006. 356 с.
2. Верба Г. М. Ключ до християнської філософії Григорія Сковороди ("Сковорода і Біблія". Путівник) : монографія/ Г.М. Верба; ДВНЗ " Переяслав-Хмельницький держ. педагогічний ун-т ім. Григорія Сковороди". Центр сквородинознавства. - Т.: Астон, 2007. 655с
3. Вандишев В.М. Феномен української філософії: пошук ідей: Монографія. Суми: Вид-во СумДУ, 2009. - 144 с.
4. Горський В. С. Історія української філософії : підручник / В. С. Горський, К. В. Кислюк. К. : Либідь, 2004. 488 с.
5. Горбач Н. Я. Специфіка української філософії / Н. Я. Горбач. Л. : Каменяр, 2006. 215 с.
6. Дубінін В. В. Розвиток філософської думки в Україні : навч. посібник. – Краматорськ : ДДМА, 2006. 208 с.
7. Кралуєк П. М. Історія філософії України : підручник. – К. : КНТ, 2015. – 652 с.
8. Історія філософії України : навч. посіб. / Кралуєк П. М. ; Нац. ун-т «Остроз. акад.». - Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Остроз. акад.», 2013. 650 с.
9. Історія української філософії : підручник / С. В. Бондар, Г. В. Вдовиченко, Н. Ю. Кривда, В. Д. Литвинов. – К. : Академвидав, 2008. – 624 с.
10. Історія української філософії: хрестоматія / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка; упоряд. М. В. Кашуба. Л. : Видавничий центр ЛНУ ім. І.Франка, 2004. 356 с.
11. Історія української філософії: Підручник / М. Ю. Русин, І. В. Огородник, С. В. Бондар та ін. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К. : ВПЦ "Київський університет", 2008. 591 с.
12. Історія філософії в її зв'язку з освітою : підручник / Г. І. Волинка, В. І. Гусев, Н. Г. Мозгова, І. В. Огородник ; за ред. Г. І. Волинки. К. : Каравела, 2006. 480 с.
13. Релігійно-філософська думка в Києво-Могилянській академії: Європейський контекст. - К., 2002.
14. Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9 т. – К., 2001.
15. Багалій Д.І. Український мандрівний філософ Г. Сковорода. – К., 1992.